

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.12>

Data przesłania artykułu: 15.04.2019

Data akceptacji artykułu: 21.06.2019

ANATOLIY ZAHNITKO

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. W. Stusa, Ukraina

Типологія формальних, семантичних і функційно-комунікативних виявів вокатива*

Сучасний український вокатив потребує розгляду в еволюційно-проспективному, формально-граматичному, семантико-синтаксичному, функційно-комунікативному вимірах. Еволюційно-проспективний розгляд уможливує встановлення сутності вокатива в різні періоди розвитку граматичного ладу та визначення закономірностей реалізації його навантажень у внутрішньовідмінковій та позавідмінковій системі¹, окреслення його еволюційної динаміки й силового чи вольового обмеження. У першому випадку наявний поступовий розвиток морфологічної форми з її репрезентацією в різних стилістичних диференціаціях. Природним розвиток українського вокатива поставав до 30-х років ХХ ст., до тих пір, поки в нових правописних правилах не було сформульовано чіткі обмеження на його використання². Аналізуємо

---

* Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту „Об’єктивна і суб’єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп’ютерний виміри” (0118U003137).

¹ Аналіз вокатива з виявом його позиційних, формальних, почасти функційних виявів має опертям студіювання Євгена Тимченка (Є. Тимченко, *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ 1926), Івана Вихованця (І. Р. Вихованець, *Система відмінків української мови*, Київ 1987), Мар’яна Скаба (М. С. Скаб, *Грамматика апеляції в українській мові*, Чернівці 2002 та ін.).

² В. В. Німчук, *Проблеми українського правопису ХХ–початку ХХІ ст.*, Київ 2002, с. 10–18; див. також: І. Огієнко, *Нариси з історії української мови: система українського правопису*, Варшава 1927; В. Німчук, *Передне слово*, [в:] *Історія українського правопису: XVI–XX століття*, Київ 2004, с. 6–18, а також розлогу рецензію на працю І. Огієнка: С. Смаль-Стоцький, *Рецензія на „Нариси історії української мови” Івана Огієнка*, <https://zbruc.eu/node/80804> [доступ: 12.01.2019].

чи поступ української правописної практики, Василь Німчук розмежовує: 1) давньоукраїнський, чи давньокиївський (X–XIV ст.), 2) староукраїнський (остання чверть XIV–XVIII ст.), 3) новоукраїнський (XIX–XXI ст.), наголошуючи, що „найскладніший етап в історії українського правопису — новоукраїнський, який рясніє різними орфографічними спробами, системами та втручанням державних чинників у [...]³ суто філологічні справи”⁴. Після нетривалого (від постановня головних (головніших) правил українського правопису, схвалення правопису 1929 року й до 1933 року⁵) природного розвитку правописних норм настав період проскрибування морфологічних, синтаксичних норм. Заявлене відбито і в передмові до Українського правопису 1933 року:

Правопис, ухвалений М. Скрипником 6 вересня 1928 р., скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар’єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами⁶.

й далі:

Викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову трудящих мас України⁷.

Українському кличному відмінку судилася доля бути кваліфікованим як національно орієнтована форма, тому його було вилучено з правописних норм. Повноцінне поновлення його статусу відбувається в 90-ті роки XX ст., вичерпна ж кодифікація з відбиттям сучасних дискурсивних практик — у 20-ті роки XXI ст.

На загальнослов’янському тлі вокатив із послідовною формальною реалізацією відомий у болгарській, македонській, верхньолужицькій, польській, сербській, українській, хорватській та чеській (почасти словацькій) граматичних системах.

У формально-граматичному вимірі внутрішньовідмінковий вияв вокатива актуалізований через співвідношення і/чи неспіввідношення з іншими відмінковими формами. Найпослідовніше вокатив найбільшою мірою корелює з називним (номінативом): *Ідіть до гурту. Петро Петровичу, годі вже вам шопотітись* [В. Винниченко]; *Петро, зачекай нас* [А. Дімаров]). Ще в античні часи вокатив уважали другим відмінком поряд із називним, а в александрійських граматиках він поставав п’ятим відмінком у п’яти-

³ Знаком [...] показано пропуск певних елементів цитованого тексту.

⁴ В. Німчук, *Переднє слово*, [в:] *Історія українського правопису: XVI–XX століття*, Київ 2004, с. 7.

⁵ *Ibidem*, с. 7–16.

⁶ А. Хвиля, *До видання нового Українського правопису*, [в:] *Український правопис*, Харків 1933, с. 4.

⁷ *Ibidem*, с. 4.

компонентній системі (Діонісій Тракійський). Август Шлейхер⁸ свого часу кваліфікував його як форму речення (Satzform), а у Франца Боппа⁹ вокатив постає уже не відмінком, а іменником — у формі оклику, тому у своїй формі навіть не є повноцінним словом (пор., наприклад, розгляд вокатива Георгом Курціусом¹⁰).

Вагомими для багатьох слов'янських мов є спостереження Франца Міклошича¹¹, який, розглядаючи і внутрішньовідмінковий (у межах системи відмінків), і зовнішньовідмінковий (синтаксична усталеність), аргументує відсутність достатніх аргументів для віднесення кличного до відмінків. За словами Євгена Тимченка¹², дослідник уважав, що в зовнішньому вияві не має суфікса тому, що не має відмінкового закінчення („суфікса”, за Євгеном Тимченком¹³). Як опертя окличного тлумачення вокатива Вільгельм Вундт¹⁴ використовує авторитетні міркування античних мислителів.

Інший погляд розвивав Олександр Потебня¹⁵, для якого вокатив і номінатив мають постійні функції в реченні, а їхня відмінність полягає в більшому функційному діапазоні номінатива, його спроможності мати 1-шу (*Я знаю, що в глибині душі ти засуджуєш свою матір* [О. Авраменко]), 2-гу (*Ти знаєш, чого чекаєш від сьогодні, від завтра і від суботнього вечора* [С. Андрухович]) і 3-тю (*Всі села навкруги вже знайомі йому. І все, що діється, хлопець знає* [К. Гриб]) особи. У вокатива чітко зорієнтована другоособовість (*Ти знай своє. Раз побачив чудо-цвіт — то вже не одступай* (О. Бердник); *Весільний розмай Грай, сопілко, грай — Всю печаль розжени, Знай, дівчино, знай, Я прийду восени* [М. Ткач]). Подібну думку констатує Герман Пауль¹⁶, наголошуючи на регулярній другій собі вокатива, що в таких реченневих утвореннях постає суб'єктом: „Звичайно перепинають комою *Karl, komin* і *komm, Karl*, навпаки *du komm* і *komm du* без різниці в стосунку”¹⁷. Франц Керн проводить паралель у співвідношенні номінатива

⁸ A. Schleicher, *Kompendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. (Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Alteltischen, Altslawischen, Litauischen und Alndeutschen), 2 Bd. B. 1, Weimar 1861, с. 590.

⁹ F. Bopp, *Über die Systeme der Ablehnung von Sanskrit im Vergleich zu den Unterschieden zwischen Griechisch, Latein, Persisch und Deutsch*, von A. Kun, Berlin 1817, с. 41.

¹⁰ G. Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischer Sprachforschung*, 2. Auf., Leipzig 1873, с. 72.

¹¹ F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, 4. Syntaxis, Wien 1868–1874, с. 360.

¹² Є. Тимченко, *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ 1926, с. 28.

¹³ *Ibidem*, с. 29.

¹⁴ W. Wundt, *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitze* [Wissenschaftliche Publikation], B. 1: *Sprache*, T. 1. Auf. 3, Leipzig 1911, с. 121.

¹⁵ А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, т. 1/2, Москва 1958, с. 94.

¹⁶ Г. Пауль, *Принципы истории языка*, Москва 1950, с. 115.

¹⁷ Н. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 2. Auf., Halle 1886, с. 104 (цит за: Є. Тимченко, *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ 1926, с. 29).

й вокатива з кореляцією прямого й непрямого способів дієслова, оскільки „вольовий спосіб і вокатив ближче стоять до дієслівного пня, подібно до того, як рухи волі первітніші, як рухи пізнання”¹⁸, тому номінатив уживаний у кон’юнктивних та індикативних висловленнях із репрезентативним виявом дієслова-присудка в 1-ій і/чи 3-ій особах, а для власне-імперативних — можливий лише вокатив, у яких наявне функційне обмеження другоособовістю: — *Не падай духом, козаче, не падай*, — *глухо казав старий до внука* [О. Гончар]; — *Ходи, козаче, за мною. Чернець вивів Рогозу через сад до лісу і там спинився біля одного товстого та гіллястого дуба* [А. Кашченко]; — *Терпи, молодице. Вони не дочекаються бачити твої сльози* [Р. Андріяшик].

Одна з перших спроб розглядати вокатив поза відмінковою системою належить Карлу Бругману¹⁹, який скваліфікував його як *вокативну форму* (Anrufform). В українському проскрибованому правописі 1933 році вокатив був вилучений із загальної іменниково-відмінкової системи, а згодом, у 1946 році, поновлено життя в статусі *кличної форми* як можливої для окремих виявів звертання: *У скорботнім чеканні, У найважчу хвилину, Я ізнову з тобою, Мій замучений сину. Я милуюсь тобою, Я радію за тебе* [О. Бердник]; *Ой, брате, зле, ой, свате, зле та й несправедливо* [Б.-І. Антонич]; — *Гайно! Дружино моя вірна, серденько моє дорогесеньке, раю мій любий!.. Прощавай!..* [Б. Грінченко]. У таких структурах вокатив перебуває поза реченням і формально, і структурно, й позиційно, у ньому зреалізовано апелювальну думку, але функційно й семантично він спільно з висловленням становить цілісність.

У формальному вимірі вокатив належить до іменниково-відмінкової системи, підтвердженням чого постає наявність флексійного маркування, що, з одного боку, посилює його статус, а з другого, — дещо послаблює. Посиленням його флексійного вияву є флексійне поле, що охоплює *-у (-ю)* (*батьку, батеньку, братику, діду, дідусю, сину, синочку, тату, таточку, татуню*), *-е (-є)* (*брате, куме, отче, свате*).

У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення *-о, -е, -є, -ю*, де: а) *-о* властиве іменникам твердої групи: *донько, дочко, дружино, Ганно Михайлівно, книжко, перемого, сестро*; б) *-е* набувають іменники м’якої та мішаної груп, *-є* — іменники м’якої групи після голосного, м’якого знака та апострофа: *воле, відміннице, гривне, душе, земле, Катре, круче, Лесе, магарадже, радже*; а також *Ілле; дуеньє, Маріє, мріє, Соломіє*; в) *-ю* мають деякі пестливі іменники м’якої групи: *бабусю, Галю, доню, Катрусю, Марусю, матусю, тітусю*.

В іменників зразка *бабусю, Галю*, а також у лексем на кшталт *Катре, Лесе, Марусе, Марисе* спостережувано варіантність із флексією *-е (-є)* →

¹⁸ F. Kern, *Die deutsche Satzlehre*, Berlin 1888, с. 78–82.

¹⁹ K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1904, с. 305.

бабусе, Гале, а в іменників *Катре, Гале, Марусе, Марисе* — вияв на **-у (-ю)** → *Катрю, Лесю, Марусю, Марисю*: — *Та по чому ти, бабусе, усе знаєш? Хто се тобі розказував, що я там... чи журюся* [Г. Квітка-Основ'яненко]; *О доле! Пророче наш! Моя ти доне! Твоєю думу назову* [М. Зеров]; — *Хто нас буде на ум настановляти, хто ж нам буде тепер порядок давати? Сива голубко, наша порадо, наша матусе!* [В. Рубан]; — *Добрий ранок, Катруссе!* — *віталися ми через коридор. — Як вам спалося? — О, чудово! — казала вона* [У. Самчук]; — *Знаєш, Марусе, що я думаю? — А що, татку?* [Б. Грінченко]; *Добрідень вам, мої любі брате Миколо, невістко Ганнусю й ви, маленькі племінники — Лесю, Марисю і Йванку! Уклін вам земний від мене, і нехай вам Бог допомага* [І. Білик]. Заявлена варіантність мотивована узусними моделями реалізації апелятивної функції, у якій форми зразка **-е (-є)** постають активно опозиційними й адекватно ідентифікованими, на відміну від форм на **-у (-ю)**. Варіантність формального вияву вокатива в іменниках зразка *Катря, Галя, Маруся, Марися* (*Катре, Гале, Марусе, Марисе* **(-е (-є))**) → *Катрю, Лесю, Марусю, Марисю* **(-у (-ю))** зумовлена, з одного боку, нормативною кодифікацією похідних здрібніло-пестливої семантики у вокативі (*Катре, Гале, Марусе, Марисе* **(-е (-є))**), а, з другого боку, аналогією таких похідних до лексем зразка *земля, воля, доля* → *земле, воле, доле: Я боюся їхніх доган і судів, наче вперше чесну людину намагаються засадити в тюрму, о багатостраждальна наша земле* [Р. Андріяшик]; *Дощем квітневим, весно, не тривож!* [Б.-І. Антонич]; *Пошли вам, доле, довгий вік, Не знать журби, а більш сміяться* [Л. Глібов].

У вокативі множини іменники першої відміни мають форму, однакову (омонімійну) з називним: *баби, дочки, жінки, гривні, дуєньї, відмінниці*, формальний показник якої є максимально слабким у загальній відмінковій системі, пор., наприклад, у назв істот: Н. в. :: Кл. в. — конвергенція; Н. в. :: Р. в. — дивергенція; Н. в. :: Д. в. — дивергенція; Н. в. :: Зн. в. — дивергенція; Н. в. :: Ор. в. — дивергенція; Н. в. :: М. в. — дивергенція; Р. в. :: Зн. в. — конвергенція; Р. в. :: Д. в. — дивергенція; Р. в. :: Ор. в. — дивергенція; Р. в. :: М. в. — дивергенція, де чотири форми мають конвергентні відношення, а шістнадцять — дивергентні. Останнє підтверджує домінування дистинктивних тенденцій у внутрішньовідмінковій системі з точковими реалізаціями конвергентних відношень

Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю)**, **-е (-є)**, з-поміж яких закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(о)**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Петрику, Іванку, Олегу (й Олеже), батьку, синку, погоничу, слухачу, товаришу, робітнику (і робітнице), Ван-Дейку, Джеку, Жаку, Людвігу, Фрідріху*; а також іменники *діду, сину, тату*. Флексія **-е (-є)** властива іменникам, основа яких має кінцевий **-б, -в, -г (↔ -ж), -д, -з, -к (↔ -ч), -л, -м, -н, -р, -с, -т, -ф, -х (↔ -ш)**: *голубе, нелюбе, Мирославе, Якове, Лево, вороже (← ворог), друже*

(← *друг*), *дармоїде*, *Морозе*, *дяче* (← *дяк*), *козаче* (← *козак*), *чоловіче* (← *чоловік*), *соколе*, *Адаме*, *куме*, *Адаме*, *капітане*, *Пархоме*, *хлопе*, *попе*, *швагре*, *Дмитре*, *прудиусе*, *Перебийносе*, *фотографe*, *пастуше* (← *пастух*).

Флексію **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богдане*, *Боже* (← *Бог*), *голубе*, *мосте*, *орле*, *пане*, *Петре*, *после*, *соколе*, *Степане*, *чумаче*; *бійче* (← *боєць*), *женче* (← *жнець*), *крівче* (← *кравець*), *молідче* (← *молодець*), *стрільче* (← *стрілець*), *українче* (← *українець*), *умільче*, *хлопче* (← *хлопець*), *шевче* (← *шевець* (переважно: *бійцю*, *українцю*, *умільцю* та ін.); *гусяре*, *Довбуше*, *зброяре*, *ковзаняре*, *маляре*, *стороже*, *тесляре*, *школяре*. В українському граматичному ладі в сучасній практиці можливі варіанти: *повстанц-ю* й *повстанч-е* від *повстанець*, *умільц-ю* й *умільч-е* від *умілець*, що постають наслідком активного розширення функційного діапазону флексії **-у (-ю)** з яскраво вираженою тенденцією витіснення рівноконкурентних форм: *Ах, лента за лентою*, – *набої подавай*, / *Український повстанче*, *в бою не відступай!* [М. Сорокаліта, *Лента за лентою*, <https://nashe.com.ua/song/41>]; *Гей повстанцю*, *крокуй вперед!* [Ю. Косач]. Заявлена ситуація мотивована силовим полем опозиції таких форм вокатива щодо називного, з одного боку, та послабленням опозиції до загальної парадигмально-відмінкової множини: **-у (-ю)** — давальний, місцевий + кличний (пор. загальне тло: *нульова флексія* ↔ **-а (я)** ↔ **-у (-ю)** ↔ **-а (-я)** ↔ **-ем** ↔ **-у (-ю)** / **-еві, -і** ↔ **-у (-ю)**, де наявні конвергентні (Р. в. :: Зн. в.), напівконвергентні (Д. в. :: Кл. в.) реалізації та дивергентні (Н. в. :: Кл. в.; Н. в. :: Ор. в.; Н. в. :: М. в.; Р. в. :: Д. в.; Р. в. :: Ор. в.; Р. в. :: М. в.; Р. в. :: Кл. в.), навідвергентна (Д. в. :: Кл. в.) опозиції, тобто спостережувано в однині одну конвергенцію, одну — напівконвергенцію, сім — дивергенцій та одну напівдивергенцію. У своєму загалі така реалізація підтверджує послаблення силового поля флексії й утворення точкових виявів її редукування.

Закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв)**, **-ов, -ев (-єв)**, **-ин, -ін (-їн)**, зокрема такі, як *Романове*, *Чугуєве*, *Королеве*, *Щоголеве*, *Глібове*, *Гуляєве*, *Романишине*, *Степанишине* та ін. і варіантні форми, спільні (омоніміїні) з називним відмінком: *Романів*, *Чугуїв*, *Королів*, *Щоголів*, *Глібов*, *Гуляєв*, *Романишин*, *Степанишин*. Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Києве*, *Лебедине*, *Львовe*.

В українському граматичному ладі усталася форма вокатива із флексією **-е** також і в утвореннях, що складаються: 1) з двох загальних назв: *пане гетьмане*, *пане капітане*, *пане лейтенанте*; 2) із загальної назви та імені: *брате Петре*, *друже Грицю*, *колего Степане*, *лікарю Ігорю*, *пане Віталію*, *по братиме Іване*; 3) із загальної назви та прізвища: *друже Максименку*; *колего Євгенциuku*, *пане Ковалю*; 4) з двох власних назв — імені та по батькові,

обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Петре Кузьмичу, Ярославле Андрійовичу*.

З-поміж іменників другої відміни слова *сер, сір, гер* у вокативі мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сір, гер*, а іменник *Господь* у кличному відмінку набуває форми *Господи*; іменник *Христос* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Христе* (наголос на першому складі), *Христе* (наголос на другому складі), рідко *Христосе*: — *Господи Ісусе Христе! Мати Божя, Пресвята Діво Маріє! Та за що ж така напасть на нас?.. — заводала Варвара Пимонівна* [Б. Антоненко-Давидович]; — *Воззри, воззри, воззри, чуши, Христосе, я тяжко страждаю, я загигаю... Ти хочеш мене рятувати, зійди з образу, допоможи мені, врятуй* [С. Скляренко].

Форма вокатива з флексією **-е (-є)** постає повністю опозиційною у внутрішньовідмінковій множині (Н. в. :: Кл. в.; Р. в. :: Кл. в.; Д. в. :: Кл. в.; Зн. в. :: Кл. в.; Ор. в. :: Кл. в.; М. в. :: Кл. в.). У сучасному граматичному ладі простежуване послаблення функційного статусу флексії **-е (-є)** у вокатива через формування узусних реалізацій форм на зразок *бовдуру* (↔ *бовдуре*), *болгарину* (↔ *болгарине*), *свату* (↔ *свате*), *світу* (↔ *світе*), *татарину* (*татарине*), *цигану* (↔ *цигане*), *чорту* (↔ *чорте*), *шурина* (↔ *шурине*). До цього можна додати також розширення сукупності узусних конкурентних похідних із флексією **-у (-ю)** за нормативності **-е (-є)** в іменників на кшалт: *зрадцю* (↔ *зрадче*), *зрадлицю* (↔ *зрадличе*), *братцю* (↔ *братче*), що можна пояснити, на думку Євгена Тимченка, з одного боку, аналогією (закон аналогії) до форм зразка *місяцю*, а, з другого, впливом відповідних форм вокатива польської, словацької мов²⁰, пор.: *бику* (↔ *биче*), *вовку* (↔ *вовче*), *воюку* (↔ *вояче*), *друзу* (↔ *друже*), *козаку* (↔ *козаче*), *чоловіку* (↔ *чоловіче*).

Поряд з **-е (-є)** у вокативі може реалізовуватися закінчення **-у (-ю)**, властиве лексемам м'якої групи: *Віталію, вчителю, Грицю, краю, лікарю, місяцю, розмаю, ясеню*. Загалом флексія **-у (-ю)** у вокативі наявна в іменників із кінцевим основи *-й (-j)*, *[d']*, *[z']*, *[l']*, *[n']*, *[c']*, *[t']*²¹, *[ц']*: *гаю, дяцю, ведмедю, князю, ковалю, Василю, Кармелю, королю, краю, дідуню, Грицуню, дурню, няню* (← *няньо*), *Петруню, татуню, дідусю, Михасю, татусю, Юрасю, Ярусю, батю, Грицю, місяцю*: *Як вечір настане. Ступай, коню, ступай, коню, З гори кам'яної* [Р. Андріяшик]; — *Ви просто стомилися, вчителю, — заспокой його хлопець. — Адже Ви не спите вже третю добу* [В. Ішкілев]; — *Лікарю, я вдячний вам. Мені легше* [О. Бердник]. Відхиленням від норми постає вияв флексії **-е (-є)** у таких іменників, що поширені в різних дискурсивних практиках — усно-розмовних (підтвердженням є форуми, чати та ін. інтернетові ресурси, пор., наприклад: *Лікарє чи лікарю? Підкажіть, будь ласка, яким правилом регламентується зміна цього слова?* [<http://forum.slovnuk.ua/index>].

²⁰ Є. Тимченко, *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ 1926, с. 37. Пор. дещо інший погляд на статусу вокатива у слов'янських мовах, зокрема у словацькій (H. Dalewska-Greń, *Języki słowiańskie*, Warszawa 2019, с. 265–266).

²¹ Знаком ['] передавано м'якість відповідного м'якого приголосного.

php?showtopic=2678&pid=15651&mode=threaded&show=&st=&]), окремих епістолярних.

Функційний вияв флексії **-у (-ю)** у вокатива посилюваний її реалізацією і в іменників з основою на **-жс, -ш, -ч**: *мужу, Барабашу, товаришу, багачу, дідичу, паничу, погоничу, поповичу*. Вокатив на **-у (-ю)** властивий також похідним іменниковим лексемам із суфіксами **-ик-, -ник-, -чик-, -ок-, -очок-, -еньк-, -оньк-, -енк-, -ечк-**: *бондаріку, дядику, журавлику, коніку, косаріку, півнику, соколику, братчику, голубчику, кравчику, дружку, сватку, соньку, Іваночку, недовірочку, синочку, зятеньку, Івасеньку, козаченьку, мельниченьку, невірниченьку, соколеньку, тестеньку, голубоньку, синоньку, вдовенку, Гавриленку, Морозенку, дідусечку, Івасечку* та ін.

У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *брати, працівники; діячі, товариші; обрії, учителі, лікарі; моря, поля, села*; у поетичному та урочистому мовленні в окремих іменників інколи використовують форми на зразок *братове, панове, сватове*, пор., наприклад: — *Значить, ще сила в наших руках, козаки-братове! — з надією в голосі вигукнув Деривус* [К. Гриб]; *Вибачте, панове. Сьогодні приїздить з відпочинку мій братик Петрусь* [І. Білик]; *Чого, сватове, сидите, / чого додомоньку не йдете?* [В. Рубан].

У семантико-синтаксичному вимірі вокатив охоплює основні три функції²², з-поміж яких розмежовують: а) первинну функцію адресата — потенційного суб'єкта дії, де форма заповнює синтаксичну позицію підмета: *Лугом іду, коня веду — Розвивайся, луже! Сватай мене, козаченько, Люблю тебе дуже!* (Нар. пісня). Форма кличного координована з формою 2-ої особи однини наказового способу дієслова, тому може кваліфікуватися як підмет. У цьому разі між підметом і присудком реалізована особлива форма предикативного синтаксичного зв'язку — *співвідношення*. Форми імператива і кличного відмінка виражають волітивну функцію. Вторинною семантико-синтаксичною функцією є функція семантично акцентованого адресата з нейтралізованою первинною функцією активно-потенційного суб'єкта дії. Така форма реалізує формально-граматичну функцію другорядного члена речення (детермінанта в семантико-синтаксичній структурі речення): *Так ось у чому річ, товаришу. Група місцевої української інтелігенції просить дозволити їй видавати безпартійний журнал. Український, розуміється* [Б. Антоненко-Давидович]; *Мед налитий у борті по край, весно, ранок із мряк розплітай і вільх зелені коси!* [Б.-І. Антонич].

Вторинна семантико-синтаксична функція ідентифікації реалізована вокативом у позиції опосередкованого другорядного члена речення: — *Ти підміняєш поняття, сину мій, — застеріг його превелебний отець* [О. Авраменко, В. Авраменко].

²² І. Р. Вихованець, *Система відмінків української мови*, Київ 1987, с. 101; див. також: А. Загнітко, *Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект*, Донецьк 2009, с. 12.

Автор свідомий того, що кличний відмінок іменників — назв неосіб 3-по між іменників — назв істот, а також його реалізація в іменників — назв неістот є вторинною й відбиває закономірності внутрішньочастиномовних внутрішньокатегорійних транспозицій, мотивованих ситуативно-комунікативними й прагматичними завданнями, відповідними інтенціями учасників мовленнєвого спілкування. Для аналізу іменникового флексійного континууму та визначення силового поля флексій не є актуалізованою теза про функційну первинність і/чи вторинність форми кличного відмінка, її семантики. Значущим постає визначення наявності і/чи відсутності регулярності флексії, її частоти. Оскільки потенційно кожний український іменник може набувати форми кличного відмінка, то й постає питання про навантаження його флексій. Теза про те, що іменники — назви неосіб не мають форм кличного відмінка, може стосуватися лише їхнього функційного статусу в мовленнєвому акті, а в інших мовленнєво-стихійних виявах їхнього функціонування така реалізація цілком можлива: *Вдатися, постатися, прибратися... Мово, порятуй чи проклені!* [П. Гірник]; *Закохані під дощем. Примхлива ти, юрмальська **осене**, – дощ лихий напосівся, дощ все стьобає по морю* [І. Драч].

У функційно-комунікативному вимірі вокатив належить до ядра реалізації апелятивної функції, утворюючи спільно з формами наказового способу дієслова особливий різновид синтаксичних утворень. Вони реалізують функційно спеціалізовані синтаксичні моделі із чітко вираженими інтенційними настановами.

Український вокатив у сучасному граматичному ладі, постаючи поновленою у своїх правах морфологічною формою, є одним із найбільш функційно закріплених форм і позиційно, й семантично, й комунікативно. У формально-граматичному плані вокатив має розгалужений флексійний вияв із послідовно вираженим конвергентно й дивергентно опозитивним статусом. У семантико-синтаксичному вимірі ядерна первинна функція потенційного суб'єкта вокатива послідовно співвіднесена зі структурним типом речення. Вторинні семантико-синтаксичні ідентифікації й адресатності корелюють із первинною, витворюючи власну площину реалізації. Український вокатив постає комунікативно закріплений, витворюючи ядро апелятивної функційної настанови.

Бібліографія

- Bopp F., *Über die Systeme der Ablehnung von Sanskrit im Vergleich zu den Unterschieden zwischen Griechisch, Latein, Persisch und Deutsch*, von A. Kun, Berlin 1817.
- Brugmann K., *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Verlag von K. Trubner, Strassburg 1904.
- Curtius G., *Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältniss zur klassischen Philologie*, Berlin 1848.
- Curtius G., *Zur Chronologie der indogermanischer Sprachforschung*, Hirzel, Leipzig 1873.
- Dalewska-Greń H., *Języki słowiańskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.

- Hvilá A., *Do vidanná novogo Ukraïns'kogo pravopisu*, [v:] *Ukraïns'kij pravopis*, Radáns'ka škola, Harkiv 1933.
- Kern F., *Die deutsche Satzlehre*, Nicolaische Verlag-Buchhandlung, Berlin 1888.
- Miklosich F., *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, 4: *Syntaxis*, W. Braumüller, Wien 1868–1874.
- Nimčuk V. V., *Problemi Ukraïns'kogo pravopisu XX–počatku XXI st.*, Ìnstitut Ukraïns'koï movi NAN Ukraïni, Kiïv 2002.
- Nimčuk V., *Peredné slovo*, [v:] *Ìstorîâ Ukraïns'kogo pravopisu: XVI–XX stolittâ: hrestomatiâ*, Naukova dumka, Kiïv 2004.
- Ogiênko Ì., *Narisi z istoriï Ukraïns'koï movi: sistema Ukraïns'kogo pravopisu: populárno-naukovij kurs z istoriènim osvìtlenâm*, VIII, Druk. Zakł. Graf. E i Dr. K. Koziánskich w Warszawie, Varšava 1927.
- Paul' G., *Principy istorii ázyka*, Izdatel'stvo literatury na inostrannyh ázykah, Moskva 1950.
- Piper P., Alanović M., Antonić I., Nikolić M., Vojvodić D., Popović L., Tanasić S., Marić B., *Sintaksa složene rečenice usavremenom srpskom jeziku*, Matica srpska, Novi Sad; Institut za srpskog jezika, Beograd 2018.
- Potebná A. A., *Iz zapisok po ruskoj grammatike*, t. 1/2, Prosvešenie, Moskva 1958.
- Schleicher A., *Die Formenlehre der kirchenslawischen Sprache erklärend und vergleichend dargestellt*, Nachdruck H. Buske Verlag, Hamburg 1998.
- Schleicher A., *Kompendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. (Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen)*, 2 Bd. B. 1., Herman Böhlau, Weimar 1861.
- Skab M. S., *Gramatika apelâcij v Ukraïns'kij movi*, Misto, Černivci 2002.
- Smal'-Stoc'kij S., *Recenziâ na „Narisi istoriï Ukraïns'koï movi” Ívana Ogiênka*, <https://zbruc.eu/node/80804>.
- Timčenko Ê., *Vokativ ì instrumental' v Ukraïns'kij movi*, Z drukarni Ukraïns'koï Akademii Nauk, Kiïv 1926.
- Vihovaneč' Ì. R., Gorodens'ka K. G., Zagnitko A. P., Sokolova O. S., *Gramatika sučasnoï Ukraïns'koï literaturnoï movi. Morfologiâ*, Vidavničij dim Dmitra Burago, Kiïv 2017.
- Vihovaneč' Ì., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ Ukraïns'koï movi*, Universitets'ke vidavnictvo „Pul'sari”, Kiïv 2004.
- Vihovaneč' Ì. R., *Sistema vidminkiv Ukraïns'koï movi*, Naukova dumka, Kiïv 1987.
- Vondrak W., *Slavische Grammatik*, 2 Bd., O. Grünenthal, Göttingen 1928.
- Wundt W., *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitze* [Wissenschaftliche Publikation], b. 1: *Sprache*, t. 1, Auf. 3, Wilhelm Engelmann, Leipzig 1911.
- Zagnitko A. P., *Teoretična gramatika Ukraïns'koï movi. Morfologiâ. Sintaksis*, TOV „VKF „BAO”, Donec'k 2011.
- Zagnitko A., *Ukraïns'kij sintaksis: teoretiko-prikladnij aspekt*, Donec'kij nacional'nij universitet, Donec'k 2009.

Список джерел

- Andriášik R., *Lúdi zì strahu*, Dnipro, Kiïv 1983.
- Andruhovič S., *Stari lúdi*, Lileá-NV, Ívano-Frankivs'k 2003.
- Antonenko-Davidovič B., *Vibrani tvorì*, Gramota, Kiïv 2006.
- Antonič B. Ì., *Velika garmoniâ: poeziâ (Modernistična poeziâ XX st.)*, Veselka, Kiïv 2003.
- Avramenko O., *Real'na zagroza*, Zelenij Pes, Kiïv 2006.
- Avramenko O., Avramenko V., *Sutinki Velikih*, Zelenij Pes, Džerela, Kiïv 2003.
- Berdnik O., *Komentar Dažboga*, Ukraïns'kij pis'mennik, Kiïv 1996.

- Bilik Ī., *Pohoron bogiv*, Vidavničij dim A.S.K., Kiïv 2005.
- Dimarov A., *Mistečkovì istoriï*, Dnipro, Kiïv 1987.
- Drač Ī., *Ī v zvukah pam `at' vidguknet'sá...*, Dnipro, Kiïv 1986.
- Ėškilëv V., *Boginâ ì Konsul'tant*, Folio, Harkiv 2016.
- Girnik P., *Posvitaët'sá*, Unìversitets'ke vidavnictvo „PUL'SARI”, Kiïv 2009.
- Glibov L., *Câc'kovanij osel*, Vidavničij centr „Prosvita”, Kiïv 2005.
- Gončar O., *Vibrani tvori: u 4-h tomah*, Sakcent Plûs, Kiïv 2005.
- Grib K., *Hoča list ì ne dijšov*, Veselka, Kiïv 1990.
- Grinčenko B., *Vibrani tvori: viršì, opovidannâ, povìsti*, Vid-vo Kiïvs'kogo universitetu im. B. Grinčenka, kn. 1, Kiïv 2013.
- Kašenko A., *Opovidannâ pro slavne Vïjs'ko Zaporoz'ke nizove*, Sič, Dnipropetrovs'k 1991.
- Kosač Ū., *Liha dolâ v Marakajbo*, Molod', Kiïv 1976.
- Kvitka-Osnov'ânenko G., *Zibrannâ tvoriv: u 7-ti t.*, Naukova dumka, Kiïv 1978–1981.
- Nomis M., *Ukrain's'ki prikazki, prisliv`â ì take inše*, Dnipro, Kiïv 1993.
- Ruban V., *Bereža*, Dnipro, Kiïv 1992.
- Samčuk U., *OST. Vteča vid sebe*, Džura, Kiïv 2006.
- Sklârenko S., *Volodimir*, Studiâ „Negociant”, Kiïv 2000.
- Tkač M., *Sered lita*, Dnipro, Kiïv 1995.
- Ukrain's'ki pisni: [obrâdovì pisni]*, Dnipro, Kiïv 2001.
- Vinničenko V., *Sonâčna mašina*, Sakcent Plûs, Kiïv 2005.
- Zerov M., *Tvori: u 2-h t.*, Dnipro, Kiïv 1990, t. 1, t. 2.

Typology of formal, semantic and functional-communicative phenomena of the vocative

Summary

Formal-grammatical, semantic and functional-communicative phenomena of the vocative are considered with the defining of directions and tendencies of the power and volitional constraints of formal-grammatical vocations, the establishment of the ratio of scientific and systemic realizations of the vocative, ascertaining the status of the inner-case opposition of the vocative to other case forms. Characteristics of the primary semantic-syntactic function of the addressee — the potential recipient of the action of the vocative in its relation to the secondary — neutralized recipient and identifier — confirms its belonging to the core of the appellative and volitional functional-communicative field. The narrowing and / or the expansion of individual inflexions of the vocative reflect the main tendencies of evolution of the grammatical order of the Ukrainian language.

Keywords: vocative, recipient, semantic-syntactic function, formal-grammatical vocative, functional-communicative vocative

Typologia formalnych, semantycznych i funkcjonalno-komunikatywnych form wołacza

Streszczenie

W artykule omówiono formalno-gramatyczne, semantyczne i funkcjonalno-komunikatywne cechy wołacza wraz z określeniem kierunków oraz tendencji siły i ograniczeń wolicjonalnych zawołań formalno-gramatycznych, ustaleniem stosunku naukowej i systemowej realizacji wołacza, statusu wewnętrznej opozycji wołacza względem innych form przypadków. Charakterystyka pierwotnej funkcji semantyczno-syntaktycznej adresata, to jest potencjalnego adresata działania wołacza względem wtórnego — zneutralizowanego odbiorcy i identyfikatora, potwierdza jego przynależność do rdzenia apelatywnego i wolicjonalnego pola funkcjonalno-komunikatywnego. Zwężenie i/lub ekspansja poszczególnych form fleksyjnych wołacza odzwierciedla główne tendencje ewolucji systemu gramatycznego języka ukraińskiego.

Słowa kluczowe: wołacz, odbiorca, funkcja semantyczno-syntaktyczna, wołacz formalno-gramatyczny, wołacz funkcjonalno-komunikatywny